

ΚΡΙΤΙΚΑ ΣΗΜΕΙΩΜΑΤΑ

ΝΤΕΚΑΡΤ ΚΑΙ ΓΙΑΣΠΕΡΣ

Μιά φιλοσοφική κριτική ενός φιλοσοφικού συστήματος εἶνε ἀπ' τὰ πιό δύσκολα καὶ σπάνια κατορθώματα. Οἱ πιό πολλές κριτικές φιλοσοφικῶν συστημάτων—κι' ὅταν εἶνε γραμμένες ἀπὸ ἀληθινούς φιλοσόφους—ἔχουν τὸ θεμελιακὸ ἐλάττωμα, ποὺ ἔχει κάθε ἀντίρρηση: εἶνε δίκαιες καὶ ἢ ζητᾶνε νὰ καταγγείλουν λογικὰ σφάλματα (σὰν νὰ ἐπρόκειτο ν' ἀμφισβητηθῆ ἢ ἀκρίβεια ἐνὸς λογαριασμοῦ) ἢ ἔχουν ἓνα σχηματικὸ χαρακτήρα. Ὁ ἰδεαλιστὴς χτυπάει τὸν ὕλιστὴ ὡς ὕλιστὴ καὶ ὁ ὕλιστὴς τὸν ἰδεαλιστὴ ὡς ἰδεαλιστὴ. Μ' αὐτὲς τὶς ἀντικρούσεις δὲν ἀποκαλύπτεται σχεδὸν τίποτα: οὔτε ἐκεῖνος, ποὺ κρίνεται, ἀποκαλύπτεται, οὔτε ἐκεῖνος, ποὺ κρίνει. Ἄν ἡ φιλοσοφία ἦταν μονάχα αὐτό, ποὺ λέμε «ἰδεαλισμὸς» ἢ «ὕλισμός», «λογοκρατία», «αἰσθησιαρχία» ἢ ἐμπειρισμὸς, θὰ ἦταν περιττὸ νὰ ἐξακολουθήσουμε φιλοσοφώντας. Τὸ τί σημαίνουν τὰ σχήματα αὐτὰ (καὶ ἄλλα ἀκόμα), καθὼς καὶ ὅλα τὰ λογικὰ ἐπιχειρήματα, ποὺ στηρίζουν ἢ ξεγυμνώνουν ὡς ἀστήρικτη τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυνση, ὅλα αὐτὰ τὰ ξέρει ἡ ἀνθρωπότητα ἀπὸ καιρὸ καὶ θὰ μπορούσαμε κάλλιστα νὰ εἰποῦμε, ὅτι ἡ φιλοσοφία ἔχει ἐξαντληθῆ.

Καὶ ὅμως ἡ φιλοσοφία δὲν ἐξαντλεῖται, οὔτε θὰ φθάσῃ ποτὲ στὸ τέρμα της. Ἄνθρωποι ποὺ φιλοσοφοῦν θὰ ὑπάρχουν πάντοτε, γιατί τὸ ἀληθινὸ φιλοσοφικὸ «συμβεβηκὸς» μέσ' στὴ συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου δὲν ἔχει παρὰ μόνον μιὰν ἐξωτερικὴ καὶ συμβατικὴ σχέση μὲ τὰ διάφορα σχήματα, ποὺ ἀναφέραμε πιὸ πάνω καὶ ποὺ ἂν ἦσαν αὐτὰ μονάχα ἢ οὐσία τῆς φιλοσοφίας, ἢ τέτοια οὐσία θὰ εἶχε πρὸ πολλοῦ ἐξαντληθῆ. Στούς πιὸ πολλοὺς φιλοσόφους, ποὺ ζοῦν μέσα στὰ σχήματα τὰ γνωστά, φιλοσοφικὸ δὲν εἶνε στὸ βᾶθος αὐτό, ποὺ νομίζουν οἱ ἴδιοι, ὅτι μάς δίνουν, μὰ φιλοσοφικὸ εἶνε σὲ μιὰ παρένθεση ἢ σ' ἓνα περιθώριον τὸ οὐσιαστικὸ καὶ ἀυθόρμητο ξέσπασμα τοῦ ἄμεσου ἑαυτοῦ των (τοῦ ἀσχετοῦ ἀπὸ κάθε σχηματικὸ προσδιορισμὸ). Φιλοσοφία εἶνε τὸ ἀγκά-

λιασμα του κόσμου και της ζωής με μιὰ βαθύτατη προσωπική ευθύνη, μ' έναν ήρωισμό ανάλογο μ' εκείνον, που δείχνει ὁ κατακτητής του κόσμου. Σημασία στην ὑπαρξή ενός τέτοιου κατακτητοῦ δὲν ἔχει τὸ ἀνθά καταφέρη αὐτὸς και οἱ διάδοχοί του νὰ κρατήσουν τίς κατακτημένες χώρες, μὰ σημασία ἔχουν ἡ κάθε μάχη και ἡ στρατηγική πνοή, ἡ κάθε πορεία και ὁ κάθε κίνδυνος, ἡ κάθε θυσία και τὸ κάθε βήμα (τὸ πιὸ παραμικρό), σημασία ἔχουν ἀκόμα και οἱ ἡττες και οἱ ἀπώλειες. Μὲ τέτοιο τρόπο θὰ ἐξακολουθοῦν πάντα νὰ φιλοσοφοῦν οἱ ἀξιοὶ ἄνθρωποι στὸν κόσμο και μερικοὶ μάλιστα, λίγοι βέβαια, δὲν θὰ ζητᾶνε κἄν νὰ καλυφθοῦν κάτω ἀπὸ σχήματα συμβατικά. Σ' αὐτοὺς τοὺς λίγους ἀνήκει ὁ Κάρλ Γιάσπερς, που μοῦ ἔδωσε ἀρκετὲς φορές ὡς τὰ τώρα τὴν εὐκαιρία νὰ μιλήσω για τὴν ὑπαρξή του. Μοῦ ἔδωσε—εἶπα τὴν εὐκαιρία; "Ὁχι! "Ἡ διατύπωση εἶνε κακή. "Ὁ Γιάσπερς μ' ἀνάγκασε νὰ μιλήσω. Μιλώντας για τὸ ἔργο του—και μίλησα ὡς τὰ σήμερα πολὺ λιγώτερο ἀπ' ὅ,τι ἔπρεπε—νοιώθω πάντα, ὅτι ἐκπληρώνω μιαν ἐντολή.

Σήμερα θὰ μιλήσω για τὸ βιβλίο του Γιάσπερς «Ὁ Ντεκάρτ και ἡ Φιλοσοφία», που ἐκυκλοφόρησε τώρα τελευταῖα γερμανικά και γαλλικά.¹⁾ Ὁ Γιάσπερς κατώρθωσε αὐτό, που, ὅπως εἶπαμε, εἶνε σπάνιο. Κατώρθωσε νὰ κάνῃ μιαν ἀληθινὰ φιλοσοφική κριτική ἐνὸς φιλοσοφικοῦ συστήματος. Ὁ Γιάσπερς στὰ δύο πρῶτα κεφάλαια του βιβλίου του μᾶς δίνει μιὰ θαυμαστὴ στὴ σαφήνειά της περιγραφή τῶν θεμελιακῶν συλλογισμῶν και θεωριῶν του Ντεκάρτ, ἀποκαλύπτοντας ἀμέσως μετὰ τὴν περιγραφή—μ' ἓναν ἐξαιρετικὰ φωτισμένο τρόπο—τὴν ἔλλειψη οὐσιαστικῆς σημασίας, που ἔχουν για τὴ ζωὴ μας οἱ συλλογισμοὶ του μεγάλου φιλοσόφου του δέκατου ἑβδόμου αἰῶνα. Ὁ Γιάσπερς δὲν χρησιμοποιεῖ κανένα σχῆμα για ν' ἀποκαλύψῃ στὴν κριτική του αὐτό, που ζητάει. Οὔτε καταγγέλλει σφάλματα λογικά. Μ' ὄλο τὸν βαθύτατο σεβασμό, που τρέφει στὸν ἄνθρωπο Ντεκάρτ—ἓνα σεβασμό, που του δείχνει πρὸ πάντων στὸ τρίτο (και τελευταῖο) κεφάλαιο του βιβλίου του—μᾶς φέρνει ὁ Γιάσπερς ἄμεσα ἀντιμέτωπους στοὺς συλλογισμοὺς και στὸ σύστημα του Ντεκάρτ και μᾶς κάνει νὰ νοιώσουμε μόνοι μας, μέσα

1) Karl Jaspers, Descartes und die Philosophie, Berlin und Leipzig 1937. Ἡ γαλλική μετάφραση βγήκε στὴν ἔκδοση «Alcan».

στον βαθύτατο ύποστασιακό πυρήνα του έαυτού μας, τήν άγωνία του ανθρώπου, που δέν λυτρώνεται μέ τον Ντεκάρτ. Δέν μπορούμε ν' αναλύσουμε όλα όσα λέει ό Γιάσπερς στα τρία κεφάλαια του βιβλίου του. Θα επιχειρήσουμε μονάχα νά κάνουμε μιάν ένδεικτική περίληψη ώρισμένων σκέψεων, μιá περίληψη, πού, αφήνοντας πολλά κενά, θ' αποβλέψη μόνο νά δώση μιá πρόχειρη εικόνα :

Ό θεμελιακός συλλογισμός του Ντεκάρτ, πού ζητάει νά βρῆ μιá σταθερή βάση για όλες τις αλήθειες είνε ό ακόλουθος : 'Αμφιβάλλω για όλα. Ένα πονηρό πνεύμα μπορεί νά μέ κάνη ν' αμφιβάλλω και για τις μαθηματικές μου ακόμα αλήθειες. Ένώ όμως αμφιβάλλω και σκέπτομαι, ενώ διατυπώνω έστω πλάνες κι' όχι αλήθειες, βεβαιώνω τήν ύπαρξή μου. Το ότι τήν ώρα, πού σκέπτομαι, ύπάρχω, αυτό είνε τό μόνο βέβαιο και γι' αυτό δέν μπορεί νά ύπάρχη άμφβολία. «Cogito ergo sum». Και συνεχίζει ό Ντεκάρτ τό συλλογισμό του : άφού ύπάρχει κάτι τό βέβαιο και άναμφίβολο, αυτό θα είπῃ, πώς ύπάρχουν κι' άλλα πράγματα βέβαια και άναμφίβολα. Και πρώτ' άπ' όλα, άφού «έγώ», πού για τήν ύπαρξή μου, βεβαιώθηκα, δέν έδημιουργήθηκα μονάχος μου και είμαι μάλιστα κάτι τό πεπερασμένο, πρέπει νά ύπάρχη άναγκαστικά και τό άπειρο και τό τέλειο, πού είνε ό δημιουργός μου. Άφού ύπάρχω έγώ, ύπάρχει κι' ό Θεός. Κι' άφού ύπάρχουμε ό Θεός κ' έγώ, ύπάρχουν κι' όλα εκείνα πού για τήν ύπαρξή τους είχα άμφιβολίες, ύπάρχουν μάλιστα πρό πάντων οι μαθηματικές αλήθειες και όλα σώματα βρίσκοντκι έξω από μένα. Έτσι θεμελιώνει ό Ντεκάρτ τήν αλήθεια και τήν γνώση. Χαρακτηριστικό για τό στενό λογικό πλαίσιο, πού μέσα του έζήτησε ό Ντεκάρτ νά θεμελιώση τήν αλήθεια, είνε τοϋτο : όταν του ριχτήκανε και του είπαν, ότι δέν έπρεπε, ξεκινώντας άπ' τήν άμφιβολία, ν' άμφισβητήση και τήν ύπαρξη του Θεού, έδωσε τήν άπάντηση, ότι στη «θέλησή» του δέν μπῆκε ποτέ ή άμφιβολία. Άλλο είνε ν' αμφιβάλλῃ τό μυαλό κι' άλλο ν' άμφιβάλλῃ ή θέληση. Μπορείς ν' αμφιβάλλῃς μέ τό μυαλό σου κι' όμως νά πιστεύῃς. Μ' άλλα λόγια ό Ντεκάρτ ώμολόγησε μονάχος του, ότι τό κεντρικό φιλοσοφικό του πρόβλημα ήταν ένα πρόβλημα στενά λογικό. Ωμολόγησε, ότι λέγοντας «cogito ergo sum», οϋτε τή σκέψη (τό cogito) πῆρε στην καθολική πνευματική της οϋσία, οϋτε τό «sum» (τό

«υπάρχω») στη βαθειά ανθρώπινη υπόστασή του. Το ουσιαστικό «ἐγώ» του ανθρώπου δεν ανάτειλε στον φιλοσοφικόν ορίζοντα του Ντεκάρτ. Ἡ ἀμφιβολία του (ἀφοῦ ἀφοροῦσε μόνο τὸ μυαλό κι' ὄχι τὴ θέληση) ἦταν μιὰ στενή μεθοδική ἀμφιβολία κι' ὄχι μιὰ ἀμφιβολία «υποστασιακή». Ἡ ἀμφιβολία τοῦ Ντεκάρτ—λέει ωραιότατα ὁ Γιάσπερς—«δὲν εἶνε ἡ ἀπελ- σία, πού μέσα ἀπὸ τὴν κρίση της μπορεῖ νὰ ξεπεταχθῆ ἡ βεβαιό- τητα μιᾶς ἀλήθειας, τῆς ἀλήθειας πού τροφοδοτεῖ τὴ ζωὴ μου». Κι' ἀφοῦ εἶνε ἡ ἀμφιβολία τοῦ Ντεκάρτ υποστασιακὰ κενή, δὲν μπο- ρεῖ καί ἡ βεβαιότητα, πού ἐκτοπίζει μιὰ τέτοια ἀμφιβολία νὰ εἶνε τίποτε ἄλλο παρὰ καὶ τὸ υποστασιακὰ κενό. Ἄν ζητοῦσε ἄλλως τε ὁ Ντεκάρτ νὰ βεβαιώσῃ τὴν «υπαρξή» σ' ὅλα της τὰ υποστασιακὰ βάρη, θάβλεπε, ὅτι μιὰ τέτοια βεβαίωση θάταν ἀδύνατο νὰ τὴν κάνη μ' ἓνα στενὰ λογικὸ καὶ σχεδὸν μαθηματικὸ συλλογισμό. Ὁ Ντεκάρτ ἀπό- φυγε κάθε βάρη (ἐνῶ μέσα του ὑπάρχουν μυστικὰ βάρη, πού κάπου- κάπου μᾶς δηλώνουνε ξαφνικὰ τὴ παρουσία τους) γιὰ νὰ βρῆ ἓνα ἄνετο στήριγμα τοῦ ἑαυτοῦ του. Ὁ Ντεκάρτ ξεκίνησε «μὲ τὴν ἀπό- φαση ν' ἀποφύγη κάθε ἀντίφαση—ἐνῶ ἡ ζωὴ εἶνε γεμάτη ἀντιφάσεις, πού πρέπει νὰ ὑπερνικηθοῦν—κ' ἔτσι, ἀποφεύγοντας μαζί μὲ τίς ἀντιφάσεις τὴν ἴδια τὴ ζωὴ, πού εἶνε συνυφασμένη μ' ἀντιφάσεις, ἀναγκάσθηκε νὰ στριφογυρίσῃ μέσα στὸν κύκλο ἐνὸς κενοῦ.

Στὸ δεῦτερο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου του ἐξετάζει ὁ Γιάσπερς τὸ πρό- βλημα τῆς μεθόδου, ὅπως τὸ ἔθεσε καὶ τὸ ἔλυσε ὁ Ντεκάρτ. Ἐδῶ μᾶς δείχνει ὁ Γιάσπερς ὅτι καὶ ἡ θεμελιακὴ ἀπαίτηση τοῦ Ντεκάρτ γιὰ τὴν «καθολικὴ μάθηση» (*mathesis universalis*)—μιὰ ἀπαίτηση, πού, ἀποβλέποντας στὴν ἀναγωγὴ τῶν πάντων σὲ μιὰν ἐνότητα, ξεπηδάει ἀπὸ μιὰ γνήσια φιλοσοφικὴ πηγὴ—παίρνει ἓνα δρόμο, πού πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς μιὰ παρέκκλιση. Τὴν ἐνότητα τὴ ζητάει ὁ Ντεκάρτ, πε- ριορίζοντας καταπληκτικὰ τὴ γνώση, στὴ μέθοδο κι' ἔτσι στενεύει τὸν κόσμο γιὰ νὰ τὸν κάνη νὰ χωρέσῃ σὲ ὅσα ἡ μέθοδός του μπορεῖ θε- τικὰ νὰ συλλάβῃ. Τὸ ὅτι ὑπάρχουν ἱεραρχίες ἀντικειμένων, πού ὑπόκεινται στὴ γνώση, τὸ ὅτι ἡ μέθοδος δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρχῃ ποτὲ «καθ' ἑαυτήν», μὰ ὑπάρχει «κατ' ἀναφορὰν» πρὸς «κάτι», αὐτὸ δὲν θέλησε ὁ Ντεκάρτ νὰ τὸ νοιώσῃ. Ἔτσι, ἀντὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐνότητα στὴν «ἰδέα» τῆς ἐνότητας, τὴν ζητάει στὰ ἴδια τὰ πράγματα καὶ τὴν

πετυχαίνει, αποκλείοντας και διώχνοντας τὰ πιδό πολλά ἀπὸ τὸν κόσμο του, αποκλείοντας και διώχνοντας ὅλα ἐκεῖνα, ποὺ δὲν μποροῦν νὰ συλληφθοῦν μὲ τὴν θετικὴ του μέθοδο, μὲ τὸν καινὸ νοῦ. Ἡ συνειδητὴ τάση τοῦ Ντεκάρτ περιορίζεται στὴ γνώση μιᾶς ἀλήθειας, ποὺ τὸ περιεχόμενό της εἶνε γιὰ ὅλους—δηλαδή γιὰ ὅλα τὰ ὄντα τὰ προικισμένα μὲ τὸν καινὸ νοῦ — «τὸ αὐτό». Τὸ περιεχόμενο μιᾶς τέτοιας ἀλήθειας εἶτε ὑποστασιακὰ ἀδιάφορο. Ζητώντας ὁ Ντεκάρτ μιὰ βεβαιότητα, ποὺ εἶνε «ισότιμη μὲ τὶς ἀριθμητικὲς και γεωμετρικὲς (ὅπως λέει ὁ ἴδιος) ἀποδείξεις», περιορίζει τὴ συνείδησή του σὲ κάτι, ποὺ εἶνε φιλοσοφικὰ οὐδέτερο, δὲν ἐγγίζει καμμίαν ὑποστασιακὴ πραγματικότητα. Μόνον ὅσες φορές ξεφεύγει ἀπ' τὴ συνειδητὴ του τάση—κι' αὐτὸ εἶνε πρὸ πάντων στὰ ἠθικά του αἰτήματα—φιλοσοφεῖ ἀληθινὰ και ξαναγυρίζει στὴν πηγή, ποὺ ὑπάρχει μέσα του.

Τὸ τρίτο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου τοῦ Γιάσπερς, ὅπου ἐξετάζεται ὁ συνολικὸς χαρακτήρας τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ντεκάρτ, ἀρχίζει μὲ τὸ ἐρώτημα: ποῦ ὑπάρχει ὁ Λόγος και ποῦ ἡ Πίστη στὸ σύστημα και στὴν ὑπαρξὴ τοῦ Ντεκάρτ; Ὁ Γιάσπερς μᾶς δείχνει, ὅτι οὔτε ὁ λόγος τοῦ Ντεκάρτ εἶνε ὁλόκληρος ὁ Λόγος, οὔτε ἡ πίστη εἶνε ἡ Πίστη ὁλόκληρη. Γιὰ τὸν Ντεκάρτ ὑπάρχουν δύο ἀλήθειες, ἡ θεωρητικὴ και ἡ πρακτικὴ. Τὴν πρώτη μᾶς τὴν δίνει ὁ λόγος. Τὴν δεύτερη—ἔστω κι' ἂν ὁ λόγος ἀμφιβάλλη και δὲν ἔφθασε στὴν ἀλήθειά του—πρέπει νὰ μᾶς τὴν δώσῃ ἡ πίστη και ἡ ὑποταγὴ μας στὶς πολιτικὲς, κοινωνικὲς και θεολογικὲς ἐξουσίες. Ὁ Ντεκάρτ δὲν ἔχει συνείδηση τοῦ γεγονότος, ὅτι μ' αὐτὸν τὸν διχασμὸ ὁ λόγος πολεμάει και ἀρνιέται στὸ βάθος τὶς ἐξουσίες, ποὺ ἡ θέλησή του ἔχει ἀναγνωρίσει ὡς ἀλάνθαστες και ἀκλόνητες. Ἡ ὑποταγὴ του στὶς ἐξουσίες γίνεται ἀνώδυνα, (δίχως τὴ συνείδηση τῆς ἀντινομίας). Ἄν δὲν ἔκανε ὁ Ντεκάρτ αὐτὴν τὴν τεχνητὴ διαίρεση, ποὺ δὲν ἀφίνει οὔτε τὸ Λόγο οὔτε τὴν πίστη νὰ ἐκδηλωθοῦν στὴν ὁλότητά τους, ἂν μ' ἄλλα λόγια ἢ ἀμφιβολία, ποὺ ἀποτέλεσε τὸ ὀρμητήριό του, ἦταν ὑποστασιακὴ, τότε θάταν και ἡ βεβαιότητα τοῦ «cogito ergo sum» βγαλμένη ἀπὸ τὰ βάθη τοῦ ἑαυτοῦ του και ἡ θὰ ἐσήμαινε τὴν ἀπολύτρωσή του ἀπὸ κάθε ἐξουσία και ὑποταγὴ ἢ θὰ ὀδηγοῦσε στὸν θετικὸ συνδυασμὸ τῆς ἐξουσίας μ' αὐτὴν τὴν βεβαιότητα. Ὁ Ντεκάρτ, ἀποφεύγοντας τὴν ἀντινομία μὲ μιὰ τεχνητὴ

διαίρεση του υποστασιακού έαυτού του, περιορίζει και τον Λόγο στη σφαίρα του κοινού νοῦ (πού εἶνε, ὅπως εἶπαμε, μιὰ σφαῖρα φιλοσοφικά ἀδιάφορη) και τὴν πίστη—τὴν ὑποταγή στις ἐξουσίες—τὴν κατεβάζει, σ' ἓνα ἔδαφος χαμηλὸ και ἀφελέστατο. "Όταν ἡ ὑποταγή στις ἐξουσίες εἶνε ἀναντίρρητη, ὁ λόγος φέρνει τις ἀντιρρήσεις του στο κενό. Ἡ ἐλευθερία, πού κι' αὐτὴν τὴν πραγματεύεται ὁ Ντεκάρτ και τὴν βρίσκει στὴ λογικὴ ἐνέργεια, καταντάει—ἐφ' ὅσον ἡ λογικὴ ἐνέργεια δὲν ἀγγίζει τὴν συνολικὴ προσωπικότητα τοῦ ἀνθρώπου—μιὰ ἀπολύτρωση τοῦ ἀνθρώπου μέσα στο «κενό». Ἔτσι ὄχι μόνον οἱ πρακτικοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ ἀνθρώπου, στερημένοι ἀπὸ κάθε ἀναφορά στο Λόγο, πέφτουν στο ἐπίπεδο μιᾶς δογματικῆς ἀφέλειας, μὰ και οἱ λογικοὶ προσανατολισμοὶ, στερημένοι ἀπὸ κάθε ἀναφορά στὴ ζωὴ, κατανοῦν δογματισμός. Κ' εἶνε βαθύτατα συγκλονιστικὸ και σχεδὸν ἀνατριχιαστικὸ τὸ θέαμα ἑνὸς ἀνθρώπου, πού, ζητώντας τὴν ἐλευθερία και τὴν ἀπόλυτη βεβαιότητα, τὴν βρίσκει—κόβοντας τὸν ἑαυτό του στα δύο—στο κενὸ και γίνεται, μ' ἓνα βαθύτατο μάλιστα πάθος, ὁ φορέας αὐτοῦ τοῦ κενοῦ.

Ἄς Γιάσπερς, ἀντιμετωπίζοντας τὸν φιλόσοφο και ἄνθρωπο Ντεκάρτ, τὸν ἀντιμετωπίζει—κι' αὐτὸ εἶνε ἀκριβῶς τὸ ἐξαιρετικὸ—σὰν ὑπεύθυνος ἐντολοδόχος τῆς ἀνθρωπότητας ὁλόκληρης. "Όλες οἱ ἀντιρρήσεις του—πού ἐλάχιστες μονάχα κι' αὐτὲς πολὺ πρόχειρα ἀναπτύξαμε—βγαίνουν ἀπ' τὴν ἀνάγκη, πού νοιώθει ἡ ἀνθρωπότητα νὰ προστατεύσει θετικὰ τὴν ὑπόστασή της. Ἄς Γιάσπερς, διαλύοντας τὸν Ντεκάρτ, δὲν τὸν διαλύει για νὰ δικαιώσει τὸ δικό του φιλοσοφικὸ σύστημα (ἀν και ἔμμεσα δικαιώνεται κι' αὐτό), μὰ διαλύει τὴν Ντεκάρτ για νὰ δικαιώσει τὸν ἄνθρωπο. Ἄς ἄνθρωπος, —ἐκεῖ, πού βεβαιώνεται ὁ Ντεκάρτ, ὅτι «ὑπάρχει»—ἐκεῖ ἀκριβῶς εἶνε ἀνύπαρκτος ἢ πνίγεται και πεθαίνει. Ἄς ἄνθρωπος ὑπάρχει ἐκεῖ, πού ὁ Ντεκάρτ δὲν θέλει νὰ ὑποψιασθῆ και τὴν ὑπαρξή του. Ἄς Γιάσπερς κατάφερε ν' ἀντιπαρατάξει στο τεχνικὸ κατασκευάσμα τοῦ Ντεκάρτ τὸν ζωντανὸ κι' ἀληθινὸ ἄνθρωπο. Γι' αὐτὸ εἶνε ἡ κριτικὴ τοῦ Γιάσπερς μιὰ γνήσια φιλοσοφικὴ κριτικὴ, μὰ κριτικὴ, πού οἰκοδομεῖ και δίνει ζωή.¹

Π. Κανελλόπουλος

1) Στα ἐπόμενα τεύχη τοῦ Ἀρχείου θὰ δημοσιευθῆ μιὰ σειρὰ διαλέξεων

Ίμμ. Κάντ: Προλεγόμενα εἰς πᾶσαν μέλλουσαν Μεταφυσικήν. Μετάφρασις, Εἰσαγωγή, Σχόλια Χ. Γιερού.

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Γιερού ἀξίζει διπλῆ ἐξαρση καὶ ὡς πρόθεσις καὶ ὡς πραγματοποίησις συνιστᾷ πολύτιμη συμβολή στήν προαγωγή τῆς φιλοσοφικῆς παιδείας τοῦ τόπου.

Ἡ ἀξία γενικῶς τῆς προσωπικῆς ἐπαφῆς μὲ τὰ μεγάλα κείμενα τοῦ πνεύματος εἶναι αὐτονόητη. Ἡ οἰαδήποτε εὐσυνείδητη ἀπόδοσις τοῦ περιεχομένου των ἀπό μελέτες ἄλλων μειώνει πάντοτε, ἀναιρεῖ σχεδόν τὴ δύναμιν ποὺ ἔχουν νὰ κινοῦν τὴ συνείδηση, ποὺ τὰ μελετᾷ, πρὸς αὐτοτελή καὶ δημιουργικὴ ὑπαρξιν. Ἰδιαίτερα ὁ φιλοσοφικὸς λόγος καὶ στὰ πειρὰ ἄρτια ἐγχειρίδια τῆς Φιλοσοφίας ἐξαφανίζεται ὡς λόγος καὶ μένει σιωπηλὸ νόημα, στερημένο ἀπὸ τὴν κίνηση, ποὺ εἶναι ἡ οὐσία του καὶ ἡ δύναμιν καὶ ἡ ἀξία του.

Ὡς τώρα εἶχαμε κυρίως μόλις ἐγχειρίδια φιλοσοφικά. Ἡ ἀπόκτησις καὶ φιλοσοφικῶν κειμένων στὴ γλῶσσα, ποὺ ὅλοι κατανοοῦν, ἀποτελεῖ εὐτυχέστατη προϋπόθεσις γιὰ τὴν εὐρύτερη καὶ βασιμώτερη ἀνάπτυξιν τῆς φιλοσοφίας.

Ἀπὸ τίς στῆλες εἰδικώτερα τοῦ Ἀρχείου Φιλοσοφίας πρέπει μὲ ἐνθουσιασμό νὰ χαιρετισθῆ ἡ θετικὴ αὐτὴ καὶ ἀποφασιστικὴ συμβολή στὴ δύσκολη καὶ ἐπίμοχθη ἐργασία, ποὺ ἐπιτελεῖ ἐννέα χρόνια τώρα γιὰ τὴν ἀφύπνισιν τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου ἐπὶ πρώτη του καὶ μεγάλη πατρίδα.

Εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὸ ὅτι ἡ ἐργασία τοῦ κ. Γιερού ἔχει ἀντικείμενο ἔργο τοῦ Kant. Πρὸς τὸν Πλάτωνα ἔχομε ἤδη πλουσιώτερες προϋποθέσεις καὶ κάποια ἐναρξιν οὐσιαστικῆς ἐπαφῆς. Ἡ γλῶσσα τοῦλάχιστον δὲν μᾶς χωρίζει ὅλους σχεδόν, ὅσοι ἔχουν γνήσια φιλοσοφικὴ διάθεσις. Καὶ μιὰ συνέχεια μελετῶν ἐδημιούργησε μιὰ ἀτμόσφαιρα σπουδῆς τοῦ Πλάτωνος. Ἡ φιλοσοφία ὁμως ἡ νεώτερη καὶ τὰ κείμενά της ἔμειναν γλωσσικὰ ἀπρόσιτα γιὰ τοὺς περισσότερους. Ἡ μεταφραστικὴ ἐργασία ποὺ θὰ τὰ ἀποδόσῃ στὴ γλῶσσα μᾶς ἦταν σκοπιμὸν ἄρχισιν ἀπὸ τὸν ἰδρυτὴ τῆς σύγχρονης φιλοσοφίας καὶ ὀρθότατα ἀπὸ τὰ ἔργα του προτιμήθηκε ἐκεῖνο, ποὺ κατὰ τὴν πρόθεσιν τοῦ ἴδιου ἀξίζει καὶ κατὰ τὸ θέμα του, καὶ κατὰ τὴν ἐκτασιν καὶ κατὰ τὴ μέθοδόν του νὰ χρησιμεύῃ ὡς εἰσαγωγή καὶ πρόκρισις γιὰ τὴ μελέτη τῆς φιλοσοφίας.

Ὁ πρόλογος μόνο τοῦ βασικοῦ αὐτοῦ καντιανοῦ ἔργου ἀρκεῖ νὰ ἐκφράσῃ τὸ ἀληθινὸ ἦθος τῆς φιλοσοφίας. Ἄν καὶ νηφάλιος καὶ συγκρατημένος διαπνέεται ἀπὸ τὴ μεγάλη πίστιν στὴν ἀξία καὶ τὴ δύναμιν τῆς ἀληθινῆς φιλοσοφίας καὶ ἀγωνίζεται νὰ τὴν κατοχυρώσῃ ἀπὸ

τοῦ Γιάσπερς, ποὺ τὰ χειρόγραφα τους εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μᾶς τὰ στείλῃ ὁ φιλόσοφος καὶ ποὺ πραγματεύονται ὀλόκληρη τὴν ὑποστασικὴ φιλοσοφία του (Existenzphilosophie).

τίς εύκολες παραποιήσεις και τίς ανόητες δυσπιστίες του «κοινοῦ νοῦ». Θυμίζει ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτή, τὸ πάθος και τὴ δύναμη κειμένων ὅπως τὸ ΣΤ' Βιβλίο τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος και ὁ Πρόλογος τῆς Φιλοσοφίας τοῦ Δικαίου τοῦ Hegel, ὅπου ἐκφράζεται ἐπίσης βαθύτατα και κατοχυρώνεται ἡ δύναμη και ἡ ἀξία τοῦ ἀληθινοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Ἀποτελεῖ ἔτσι χρήσιμο μάθημα γιὰ πολλοὺς και ἀπαντᾷ στὶς παντοῖες και σύγχρονες ἀξιώσεις πρὸς τὴν φιλοσοφία.

Ἀλλὰ και τὸ ὅλο ἔργο εἶναι κρίσιμο γιὰ τὴ σχέση πρὸς τὴ φιλοσοφία. Κατὰ τὴ μέθοδο και τὴν ἔκτασή του εἶναι, ὅπως τὸ θέλησε ὁ συγγραφεὺς του τὸ διδακτικὸ ἔργο του. Συνάμα ὁμως βαρύνεται και ἀπὸ ὅλη τὴ σοβαρότητα ἑνὸς ὁλοκληρωτικοῦ ἔργου τοῦ φιλοσοφικοῦ στοχασμοῦ. Τὰ εἰδικὰ θέματα τοῦ ἔργου εἶναι γνωστὰ και ἀπὸ τὰ ἐγχειρίδια τῆς Φιλοσοφίας. Ὅ,τι ἀξίζει εἶναι ἡ συγκεκριμένη ἐπαφή πρὸς τὰ νοήματα, πὺ ἡ διαλεκτικὴ τους ἀνάπτυξη συνιστᾷ τὴ μελέτη.

Ἀπὸ τὴν πυκνότητα, πὺ ἔχει ἡ ἔκθεση τῶν σκέψεων στὸ ἐξαιρετικὰ συνοπτικὸ ἔργο, ὑπάρχουν ἀρκετὲς δυσκολίες και ἀπαιτοῦνται σημαντικὲς προϋποθέσεις γιὰ τὴν κατανόησή του. Ὁ μεταφραστὴς ἐφρόντισε, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰκοσασέλιδη εἰσαγωγή, πὺ τοποθετεῖ τὸ ὅλο ἔργο τοῦ Kant και τὸ συγκεκριμένο αὐτὸ ἔργο του στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας, νὰ προσθέσῃ στὴ μετάφρασή του και περισσότερες ἀπὸ ἑξήντα σελίδες σχολίων πολὺτιμα διαφωτιστικῶν, πότε τῶν φιλοσοφικῶν ὄρων, πότε τῶν ὀνομάτων και τῶν ἔργων, πὺ ἀναφέρονται στὸ κείμενο και πότε προβλημάτων μεγάλου ἐνδιαφέροντος. Ὅλες σχεδὸν οἱ παρατηρήσεις αὐτὲς ἀποδεικνύουν τὴν πλήρη φιλοσοφικὴ του κατάρτιση, τὴν ἐξαιρετικὴ του εὐσυνειδησία πρὸς τὸν ἀναγνώστη και τὴν σοβαρότητα τοῦ ἔργου του, ὅπως και κάποιες ἐκφραστικὲς ἀρετὲς ἀκριβείας και πυκνότητος στὴ διατύπωση.

Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Γιεροῦ ὑπερβαίνει γιὰ τοὺς λόγους αὐτοὺς τὴν ἀπλή και περιωρισμένη μετάφραση και ἀποτελεῖ προσωπικὴ συμβολὴ ἰδιαίτερα θετικὴ στὴ φιλοσοφικὴ φιλολογία τῆς χώρας.

Κ. Ι. Δ.

Robert Blanché : La notion du fait psychique. Paris, Alcan, 1935.

Τὸ θέμα τὸ ὁποῖον πραγματεύεται ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ προκείμενον βιβλίον του εἶνε τὸ τῆς σχέσεως μεταξὺ τοῦ φυσικοῦ και τοῦ πνευματικοῦ. Τὸ θέμα τοῦτο ἐθεώρησε πάντοτε ἡ ψυχολογία ὡς ἀναγόμενον εἰς τὸν κύκλον τῶν ἐρευνῶν τῆς. Ἡ ἐπιστημονικὴ ὁμως ψυχολογία, ὅπως ἀνεπτύχθη κατὰ τὸν XIX αἰῶνα, ἦτο στενῶς συνδεδεμένη με τὴν θεωρίαν ὅτι ὑπάρχει μία «πνευματικὴ πραγματικότης» ἀντιτι-

θεμένη πρὸς τὴν «φυσικὴν πραγματικότητα», προσιτὴ εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν παρατήρησιν. Πολλὰ δυσκολία γεννῶνται ἐκ τῆς θεωρίας αὐτῆς, ὡς λέγει ὁ συγγραφεὺς, καὶ ἡ κατάστασις ἤρχισε νὰ μεταβάλλεται κατὰ τὰ τελευταῖα 25 ἔτη· ἡ ψυχολογία διέρχεται κρίσιν, καὶ οἱ ψυχολόγοι δὲν δέχονται πλέον ἀνεπιφυλάκτως ὅτι τὰ γεγονότα τῆς συνειδήσεως ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχολογίας. Ἦρχισε τουτέστι χαλαρούμενος καὶ διαλυόμενος ὁ στενὸς δεσμὸς μεταξὺ ἐπιστημονικῆς ψυχολογίας καὶ ψυχολογικοῦ ρεαλισμοῦ. Τὴν ὕπαρξιν τοῦ ψυχολογικοῦ τούτου ρεαλισμοῦ θεωρεῖ ὁ συγγραφεὺς ὡς ὑποκρυπτομένην εἰς πλείστας τῶν νεωτέρων ψυχολογικῶν θεωριῶν, ὅποια εἶνε ἡ τοῦ behaviorisme καὶ αὐτοῦ τοῦ οὐδετέρου μονισμοῦ τῶν νεο-ρεαλιστῶν. Εἰς τὸν δυαδισμόν τοῦτον τοῦ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ ρεαλισμοῦ ἀντιτάσσει ὁ συγγραφεὺς τὴν θεωρίαν τοῦ ἐπιστημολογικοῦ ἰδεαλισμοῦ, ἡ ὁποία ἀποκρούει τὴν ὕπαρξιν μιᾶς εἰδικῶς πνευματικῆς πραγματικότητος ὡς ἐπίσης καὶ τὴν συνταύτισιν τῶν ἐννοιῶν τοῦ «πνεύματος» καὶ τῆς «πραγματικότητος». Τὸ πνεῦμα δὲν εἶνε τι τὸ πραγματικόν, ἀλλ εἶνε ἐνέργεια, δὲν εἶνε λοιπὸν δυνατόν νὰ τοποθετῆται ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου μὲ τὴν φυσικὴν ὕπαρξιν. Τὸ σπουδαιότερον ὅμως, καθ' ἡμᾶς, μέρος τῆς πραγματείας τοῦ κ. Blanché εἶνε τὸ ἀφορῶν τὴν ἰδιόζουσαν σημασίαν, τὴν ὁποίαν ἀποδίδει οὗτος εἰς τὸ σῶμα μας, διακρίνον αὐτὸ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς κέντρον ἀπόψεως καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς ἀντικείμενον τοῦ φυσικοῦ κόσμου, καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου θὰ ἐπιστήσωμεν ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν μας εἰς τὴν περίληψιν, τὴν ὁποίαν θέλομεν νὰ δώσωμεν τοῦ ἔργου τούτου διότι χάρις εἰς τὴν διάκρισιν ταύτην λύονται τὰ δύσκολα προβλήματα ποὺ παρουσιάζονται εἰς τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τοῦ σώματος πρὸς τὸ πνεῦμα.

Α'. Ἡ λέξις γεγονὸς σημαίνει πρῶτον ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶνε δυνατόν νὰ γνωσθῆ ἀμέσως καὶ ἀναμφιβόλως καὶ χωρὶς καμμίαν πνευματικὴν ἐνέργειαν ἢ ὁποία νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ἀπόδειξις· ὑπὸ τὴν ἐννοίαν αὐτὴν τὸ γεγονὸς ἀντιτίθεται πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ἢ τὴν θεωρίαν. Μὲ τὴν σημασίαν ὅμως αὐτὴν θὰ ἔχομεν ἐλάχιστα πράγματα ποὺ νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς γεγονότα, καὶ μόνον ὅταν ἀνατρέξωμεν πέραν ἀκόμη καὶ τῆς αἰσθήσεως, εἰς τὸ ὅτι ἀπλῶς ὑφιστάμεθα μίαν οἰανδήποτε ἐπίδρασιν, θὰ μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ ὀμιλήσωμεν περὶ γεγονότος· γεγονὸς θὰ εἶνε τὸ «φαινόμενον», ἢ παράστασις εἰς ἀδρανοῦσαν συνείδησιν. Ἐχομεν ὅμως καὶ ἄλλην σημασίαν τῆς λέξεως γεγονός: ὅταν τουτέστι διακρίνομεν τὴν ὑποκειμενικὴν παράστασιν ἀπὸ τὸ ἀντικειμενικῶς ἰσχυρὸν γεγονός. Τὸ τελευταῖον τοῦτο ὑπάρχει ὅταν ἡ ἀτομικὴ παράστασις τεθῆ συμφῶνως πρὸς τοὺς νόμους τῆς φύσεως ἐντὸς τοῦ πλαισίου καὶ κατὰ τὰς σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὰς λοιπὰς παραστάσεις. Αἱ σχέσεις αὗται δὲν εἶνε τι τὸ δεδομένον· μόνη ἢ διάνοια εἶνε εἰς θέσιν νὰ τὰς συστήσῃ δημιουργοῦσα οὕτω τὰ γεγονότα. Τὸ γεγονός εἶνε κατὰ ταῦτα δημιουργήμα τοῦ πνεύματος: αἱ δὲ δύο σημασίαι

τῆς λέξεως «γεγονός» εἶνε ἀπλῶς τὰ δύο ὄρια, μεταξύ τῶν ὁποίων κινεῖται τὸ πνεῦμα ὅταν προσπαθεῖ νὰ δημιουργήσῃ τὴν ἐπιστήμην τῆς φύσεως, καὶ ἐπὶ τῆς διακρίσεως αὐτῶν δὲν εἶνε δυνατόν νὰ στηριχθῇ ἡ ἀντίθεσις πνευματικοῦ καὶ φυσικοῦ. Αἱ σχέσεις ἀφ' ἑτέρου, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ ἡ σκέψις δὲν πρέπει νὰ ὑπολαμβάνωνται ὡς τι τὸ πραγματικῶς ὑπάρχον, ἀλλὰ ὡς «ἀληθεῖς», ἀνήκουν εἰς διάφορον τάξιν ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, ἀνήκουν εἰς τὴν τάξιν τῆς διανοήσεως ἢ τῆς ἀληθείας. Ἄφου λοιπὸν ἡ ἐνέργεια τῆς νοήσεως εἶνε ἀναγκαία διὰ τὴν κατὰ πρῶτον σύστασιν τοῦ πραγματικοῦ γεγονότος δὲν εἶνε δυνατόν νὰ ὑπάρξῃ ἀντίθεσις μεταξύ φυσικοῦ γεγονότος καὶ πνευματικοῦ τοιούτου ὡς ἀναφερομένου εἰς τοὺς νόμους τῆς λειτουργίας τῆς συνειδήσεως. Ἡ νόησις εἶνε ὁ δημιουργικὸς ὄρος τοῦ γεγονότος κατ' ἀρχήν, εἶνε ἡ ἀπαραίτητος πρὸς τοῦτο ἐνέργεια καὶ δὲν δύναται νὰ τεθῇ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπιπέδου: δὲν ἀνήκει εἰς τὸ ἐπίπεδον τῆς πραγματικότητος, ἀλλ' εἶνε ὄρος τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος τοῦ κόσμου. Τὰ δύο ταῦτα ζεύγη τῆς ἀντιθέσεως συνέχεε ἡ κλασικὴ ψυχολογία.

Ἡ σχέσις μεταξύ φυσικοῦ καὶ πνευματικοῦ δὲν εἶνε δυνατόν νὰ νοηθῇ ὡς σχέσις αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ διότι κατὰ μὲν τὴν πρώτην ἐκ τῶν δύο ἀντιθέσεων πρόκειται περὶ σχέσεως τοῦ ὅλου πρὸς τὸ μέρος, κατὰ δὲ τὴν δευτέραν περὶ σχέσεως ὑποκειμένου πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ γινωσκόμενον. Τὸ ζήτημα ὅμως τῆς σχέσεως γίνεται πρόβλημα σοβαρὸν προκειμένου περὶ τῆς σχέσεως τοῦ «ἡμετέρου σώματος» (τοῦ σώματος ἐνός ἐκάστου ἐξ ἡμῶν) πρὸς τὸ πνεῦμα του, διότι τὸ σῶμα παρουσιάζεται ἀφ' ἐνός μὲν ὡς ἐπηρεάζον τὸ πνεῦμα ἀφ' ἑτέρου ὡς ἐπηρεαζόμενον ὑπ' αὐτοῦ, καίτοι ὡς «σῶμα», ὡς ἀντικείμενον εἶνε προῖδον συνδέσεως πολλῶν παραστάσεων, ἄρα προῖδον τῆς λειτουργίας τοῦ πνεύματος, ἐνῶ μόλις θεωρηθῇ ὡς κατὰ τὸ ἰδιαιτέρον, τὸ ἀτομικόν, ὡς τὸ «ἐγώ», παύει νὰ εἶνε μέρος τοῦ συνόλου τῆς φύσεως. Πῶς εἶνε λοιπὸν δυνατόν νὰ νοηθῇ τὸ σῶμα ὑπὸ δύο τόσο διαφόρους μορφάς; Αἱ κατωτέρω ἀναλύσεις θὰ δείξουν ὅτι πρόκειται περὶ ἐντελῶς πρωτοτύπου σχέσεως ἢ ὁποία εὐρίσκεται εἰς τὴν βᾶσιν τῶν ἀντιθέσεων αἱ ὁποῖαι ἐξητάσθησαν ἤδη, συγχεομένη μάλιστα πρὸς αὐτάς. Αἱ ἀναλύσεις αὗται ἀναφέρονται εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς παραστάσεως (εἰκόνας), τῆς νοήσεως, τῆς βουλήσεως καὶ τοῦ αἰσθήματος.

Β'. Αἰσθησις καὶ ἀντικείμενον. (Ἀντίληψις). Τὸ φιλοσοφικὸν πρόβλημα τῆς ἀντιλήψεως λύεται μόνον ἐὰν ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὸν ρεαλισμόν. Τὸ ἀντικείμενον δὲν εἶνε δεδομένον ἐκτὸς τῶν αἰσθήσεών μας, ὡς αἰτία αὐτῶν, ἀλλ' ἀντιθέτως: μὲ τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐντυπώσεις αἱ ὁποῖαι εἶνε τὸ μόνον δεδομένον, ζητεῖ ἡ διάνοια νὰ συστήσῃ τὸ ἀντικείμενον. Αἱ αἰσθήσεις αὗται εἶνε τὸ ὕλικόν ἀπὸ τὸ ὁποῖον κατασκευάζεται τὸ ἀντικείμενον καὶ ὁλόκληρον τὸ Σύμπαν. Ἐὰν δὲν προσπαθῆσῃ ἡ διάνοια νὰ συνδυάσῃ καὶ συναρμολογήσῃ τὰς διαφόρους μας ἐντυπώσεις δὲν θὰ λάβομεν ποτὲ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀντικειμένου. Καὶ ἄρα ἡ διαφορὰ μεταξύ τοῦ φυσικοῦ ἀντικειμένου καὶ τῆς

αίσθήσεώς μας δὲν εἶνε διαφορά δύο διαφόρων συστατικῶν στοιχείων ἐξ ὧν ἀποτελεῖται τὸ σύμπαν ἀλλὰ εἶνε ἡ διαφορά μεταξύ τῶν αἰσθήσεων ἐξεταζομένων χωριστὰ καὶ τῶν αὐτῶν αἰσθήσεων συνδυασμένων μεταξύ των.

Τὸ σῶμα μας. Εἶπομεν ὅτι τὸ ἀντικείμενον εἶνε σύστημα παραστάσεων (εἰκόνων) κατὰ τοιοῦτον ὁμοῦ τρόπον ὥστε αἱ παραστάσεις αὗται μεταβάλλονται ἀναλόγως τῶν κινήσεων τοῦ σώματός μας. Ἡ παράστασις ἄρα εἶνε ἡ ἐμφάνισις τοῦ ἀντικειμένου ἑρωμένου ἀπὸ τινος σημείου· τὸ σῶμα μας εἶνε τὸ σημεῖον τοῦτο ἀπὸ τοῦ ὁποῦ ἀντιλαμβάνομεθα τὰ πράγματα. Θέτοντες λοιπὸν τὰ πράγματα θέτομεν ταυτοχρόνως καὶ τὸ κέντρον ἀπόψεως ἀπὸ τοῦ ὁποῦ τὸ παρατηροῦμεν. Τὸ κέντρον τοῦτο δὲν εἶνε δυνατόν νὰ εἶνε καὶ τοῦτο ἀντικείμενον διότι θὰ ἀπητεῖτο γέρον κέντρον ἀπόψεως καὶ οὕτω καθ' ἐξῆς ἐπ' ἄπειρον. Ἀλλὰ τὸ σῶμα μας εἶνε ταυτοχρόνως καὶ ἀντικείμενον, τοῦλάχιστον κατὰ τὸ μέγιστον αὐτοῦ μέρος, δηλ. σύνολον εἰκόνων συστηματοποιημένων· ὁπότε ὁμοῦ προὑποθέτει, διὰ νὰ εἶνε ἀντικείμενον, τὴν ὑπαρξιν καὶ κέντρον ἀπόψεως. Τὸ κέντρον τοῦτο θὰ εἶνε πάλιν τὸ σῶμα μας ἢ μᾶλλον μέρος τοῦ σώματός μας, ἀλλὰ ποτὲ τὸ αὐτὸ μέρος δὲν θὰ εἶνε ταυτοχρόνως ἀντικείμενον καὶ κέντρον ἀπόψεως. Οὕτω ἐὰν ἐγκίσω μὲ τὸ χέρι μου τὸ μάτι μου, τὸ τελευταῖον τοῦτο θὰ εἶνε παράστασις δηλ. ἀντικείμενον ἀποτελοῦν μέρος τοῦ ἀντικειμενικοῦ κόσμου, τὸ χέρι μου ὁμοῦ ἢ μᾶλλον ἢ ἀφή θὰ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ κέντρον ἀπόψεως. Τὸ κεντρικὸν νευρικὸν σύστημα (ὁ ἐγκέφαλος) ποτὲ δὲν θὰ εἶνε δι' ἡμᾶς ἀντικείμενον. Ἡ δυαδικὴ αὕτη φύσις τοῦ σώματός μας προὑποθέτει ὅτι καὶ ἑκατέρωθεν θὰ γιγνώσκεται κατὰ διάφορον τρόπον· θὰ διακρίνομεν ἄρα τὰς ἐξωτερικὰς παραστάσεις τὰς ἀφωρώσας τὸ σῶμα ὡς ἀντικείμενον καὶ τὰς ἐσωτερικὰς τριαύτας τὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ σῶμα ὡς κέντρον ἀντιλήψεως· αἱ τελευταῖαι αὗται συγχέονται πρὸς τὸ σῶμα μας, πρὸς τὸ ἐγὼ μας. Οὕτω ἐὰν κινήσω τὸν βραχίονά μου θὰ ἔχω μίαν παράστασιν αὐτοῦ ποῦ μοῦ παρέχει ἡ ὄρασις· αἱ παραστάσεις αὗται συνδυάζονται αὐτομάτως καὶ εὐκόλως πρὸς τὰς λοιπὰς ἐξωτερικὰς μου παραστάσεις καὶ μοῦ δεικνύουν τὴν κίνησιν τοῦ βραχίονός μου ὡς κίνησιν σώματός τινος τοῦ φυσικοῦ κόσμου· (ὁ βραχίον θὰ καταλάβει διάφορα σημεῖα τοῦ χώρου κτλ.). Ἡ ἐσωτερικὴ μου ὁμοῦ ἀντίληψις περὶ τῆς κινήσεως τοῦ βραχίονος θὰ εἶνε ἐντελῶς διάφορος· θὰ εἶνε τὸ προϊόν τῆς θελήσεώς μου, τοῦ ἐγὼ μου, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἄσχετος πρὸς τὸν φυσικὸν κόσμον καὶ μὴ ἐπιδεχομένη ἀναγωγὴν εἰς αὐτόν, δὲν θὰ εἶνε ἐν τῷ χώρῳ κλπ.—Τὸ σῶμα μας, ὡς κέντρον ἀντιλήψεως (ἀπόψεως) παίζει σπουδαῖον ρόλον εἰς τὴν σύστασιν τῶν ἐννοιῶν τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Καὶ ὁ χρόνος καὶ ὁ χώρος εἶνε σχέσεις· διὰ νὰ καθορισθῇ τι χρονικῶς ἢ χωρικῶς ἀπαιτεῖται ἓνα σημεῖον ἀναφορᾶς· τὸ σημεῖον τοῦτο ὁμοῦ πάλιν ἔχει ἀνάγκην καθορισμοῦ καὶ οὕτω θὰ ἔχομεν ἐπ' ἄπειρον ἀναδρομὴν. Θὰ μᾶς εἶνε ἄρα ἀδύνατον νὰ καθορίσωμεν τι ἄνευ ἐνός ἂν ὄχι ἀπολύτου κέντρον ἀναφορᾶς, τοῦλάχιστον ἐνός κεν-

τρικοῦ τοιοῦτου. Τοιοῦτον εἶνε τὸ σῶμα μας τὸ ὁποῖον ὡς σῶμα - ἀντικείμενον εἶνε σύστημα ἀναφορᾶς, σύνολον τόπων καὶ χρονικῶν σημείων ἀδιαφόρων, ὡς κέντρον δὲ ἀπόψεως τίθεται ὡς σύστημα προνομιούχον, οἶονεὶ ἀπόλυτον. Ἐπὶ τὸ σῶμα ἡμῶν, ἄρα, ὡς κέντρον ἀπόψεως εἶνε δι' ἡμᾶς τὸ ἀπόλυτον σημεῖον ἀπὸ τοῦ ὁποῖου θὰ καθορισθῇ ὁ χρόνος, ὡς παρελθὸν καὶ μέλλον, καθὼς καὶ ὁ χῶρος διὰ τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον.

Γ'. Λογισμὸς, σκέψις. Ἡ ρεαλιστικὴ ψυχολογία θεωρεῖ τὰς πνευματικὰς λειτουργίας ὡς συμβεβηκότα συνδεδεμένα μεταξὺ τῶν καὶ μετὰ τῶν λοιπῶν φυσικῶν συμβεβηκότων διὰ φυσικῶν νόμων. Ἡ ἀποφικὴ αὕτη εἶνε ἐσφαλμένη, διότι συγχέει τὴν φυσικὴν ἀναγκαιότητα ἢ ὁποῖα κυριαρχεῖ ἐν τῇ φύσει πρὸς τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα τοῦ συλλογισμοῦ. Ἡ λογικὴ ἀναγκαιότης τῶν πνευματικῶν ἐνεργειῶν προϋποθέτει, ἀντιθέτως πρὸς τὴν φυσικὴν ἀναγκαιότητα, ἐλευθερίαν καὶ ἔλλειψιν προκαθορισμοῦ. Τὸ πρᾶγμα γίνεται ἰδιαιτέρως καταφανὲς ἐπὶ τῶν ἀναλυτικῶν συλλογισμῶν ὅπου διὰ μίαν δεδομένην κατάστασιν πραγμάτων εἶνε δυνατὸν νὰ νοηθοῦν πολλαὶ καταστάσεις ἐξ ὧν νὰ ἀπορρέῃ ἐκείνη. Ἀλλὰ καὶ κατὰ βάσιν εἶνε ἐσφαλμένη διότι οἱ νόμοι τῆς φύσεως δὲν εἶνε τι δεδομένον ἐν τῇ φύσει ὑπάρχουν συμβεβηκότα ἄσχετα πρὸς ἄλληλα. Ἡ συσχέτισις αὐτῶν καὶ ἡ ὑπαγωγή εἰς νόμους εἶνε ἔργον μίας διανοίας. Ἄνευ διανοίας πραγματοποιήσεως τὰς συνδέσεις καὶ δημιουργούσεως οὕτω τοὺς νόμους δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ ἡ φυσικὴ ἀναγκαιότης ἢ ὁποῖα οὕτω προϋποθέτει τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα. Ἡ ἐνέργεια τῆς διανοίας, τῆς σκέψεως, δὲν ἀκολουθεῖ νόμους ἀλλὰ μόνον κανόνας, οἱ δὲ λογισμοὶ καὶ συλλογισμοὶ αὐτῆς δὲν ἔχουν ὑπαρξιν ἀλλ' εἶνε ἀληθεῖς. Οὔτε εἰς τὸν διαλογισμὸν οὔτε εἰς τὴν αὐτόματον σκέψιν (συνδυασμὸν τῶν ἰδεῶν) εἶνε δυνατὸν νὰ ἀνακαλύψωμεν νόμους ἀναλόγους πρὸς τοὺς τῆς φύσεως. Πρὸς ἀπόδειξιν τούτου ὁ συγγραφεὺς ἐξετάζει τὸ ζήτημα τῆς μνήμης ἀποδεικνύων ὡς ἐσφαλμένας τὰς διαφορὰς θεωρίας τῆς ρεαλιστικῆς ψυχολογίας. Ἡ ἀνάμνησις, λέγει, δὲν εἶνε ἐπανάληψις παρελθόντος τινὸς ἀλλ' εἶνε παρούσα ἐνέργεια τῆς νοήσεως.

Ἡ νόησις ὁμως δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀνεξάρτητος τῶν νοημάτων οὔτε ταῦτα ὡς προϊόντα ἐκείνης· ὡς ἐπίσης δὲν πρέπει νὰ χωρισθῇ ἢ διανόησις ἀπὸ τὸ διανοούμενον ὑποκείμενον : διανόησις καὶ σκέψεις ἢ ἐνέργεια καὶ ἀποτέλεσμα ταύτης εἶνε ἐν καὶ τὸ αὐτό, ἀμφότερα δὲ ταῦτα εἶνε ἀναποσπᾶστως συνδεδεμένα πρὸς τὸ διανοούμενον ὑποκείμενον, οὐδὲν δ' ἐκ τούτων ἔχει κεχωρισμένην καὶ αὐτοτελεῖ ὑπαρξιν. Ἀλλὰ, λέγει ὁ συγγραφεὺς, τὸ ὑποκείμενον τοῦτο καὶ αἱ σκέψεις του δὲν μᾶς δίδουν παρὰ τὴν ἐννοιαν τοῦ διανοουμένου ὑποκειμένου ἐν γένει, ὅχι ὁμως καὶ τὸ συγκεκριμένον ἄτομον, τὴν συγκεκριμένην προσωπικότητα διάφορον ἀπὸ τὰς ἄλλας προσωπικότητας. Ὁ σύνδεσμος πρὸς τὴν συγκεκριμένην ἀτομικότητα γίνεται ὡς ἐξῆς. Ἡ σκέψις εἶνε, ὡς εἶπομεν, λειτουργία, ἐνέργεια, ἐργαζομένη ἐπὶ τῶν διδομένων παραστάσεων τὰς ὁποίας συνδυάζει, συνιστᾷ τὰς μεταξὺ αὐτῶν σχέσεις

δημιουργούσα οὕτω τὸν ἀντικειμενικὸν κόσμον καὶ τοὺς νόμους του. Ἡ τοιαύτη ὁμῶς ἐνέργεια προϋποθέτει ἐν σημείον ἀπόψεως, ἐν κεντρικὸν σημείον ἀναφορᾶς. Τὸ σημείον τοῦτο ἀπόψεως εἶνε τὸ σῶμα μας (μάλιστα νομίζομεν ὅτι θὰ ἦτο δυνατόν νὰ τὸ ὀρίσωμεν καὶ ἀκριθέστερον λέγοντες ὅτι εἶνε τὸ κεντρικὸν νευρικὸν μας σύστημα), διάφορον δι' ἕκαστον ἄτομον τὸ ὁποῖον παρέχει τὰς εἰκόνας ἢ παραστάσεις. Οὕτω μάλιστα ἐξηγεῖται καὶ διατὶ μία ἑκάστη διάνοια ἐργάζεται ἐπὶ ὠρισμένων περιορισμένων δεδομένων, καὶ κατὰ ποῖον τρόπον γίνεται ἡ ἐπιλογή μεταξὺ ὄλων τῶν δυνατῶν παραστάσεων. Τὴν ὡς ἄνω λειτουργίαν ἐπιτελεῖ τὸ σῶμα ὅταν διακρίνομεν τὰς δύο αὐτοῦ ιδιότη-
τας, ὅταν θεωρήσωμεν αὐτὸ ἀφ' ἑνὸς μὲν ὡς κέντρον καὶ σημείον ἀπό-
ψεως ἀπ' ὅπου ἡ διανόησις συστηματοποιεῖ τὰς ἐκ τῶν αἰσθήσεων ἐν-
τυπώσεις δημιουργούσα τὸ ἀντικειμενικὸν ἄτομον, ἀφ' ἑτέρου δέ, ἐν μέ-
ρει τοῦλάχιστον, ὡς τμῆμα τοῦ ἀντικειμενικοῦ τούτου κόσμου ὑποκει-
μένου καὶ αὐτοῦ εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς διανοήσεως δημιουργηθέντας νόμους
τῆς φύσεως.

Δ'. Ἡ Βούλησις. Ἡ βούλησις ἢ μᾶλλον ἡ αὐτόβουλος ἀπόφασις εἶνε μιὰ κρίσις καὶ ὡς τοιαύτη ἀκωλυθεῖ οὐχὶ τὴν φυσικὴν ἀναγκαιότητα ἀλλὰ τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα· τὸ ἡγούμενον μίας κρίσεως δὲν εἶνε αἷτιον αὐτῆς· ἡ δὲ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως ἐγκεῖται συγχρό-
νως εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς ἀπὸ τῆς φυσικῆς ἀναγκαιότητος, καὶ
εἰς τὸν τυχαῖον καὶ ἐνδεχόμενον χαρακτήρα τῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν
λογικὴν ἀναγκαιότητα. Συνεπῶς τὸ νὰ προῖδῃ τις μίαν ἀπόφασιν ἄλλου
τινὸς δὲν σημαίνει ὅτι ἡ ἀπόφασις αὕτη εἶνε προκαθορισμένη, οὔτε ὅτι
ὑπάρχει μία φυσικὴ τῆς βουλήσεως. Αἱ δυσκολίαι πού συνεσωρεύθησαν
περὶ τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας τῆς βουλήσεως προέρχονται ἐκ τοῦ
ὅτι ἐθεωρήθη πάντοτε ὅτι ἡ βούλησις εἶνε μία ἰδιαιτέρα ψυχικὴ δύναμις,
ἐνῶ δὲν εἶνε παρὰ αὐτὴ ἡ διανόησις ὅταν κρίνει ὡς πρὸς τὴν τηρητέαν
διαγωγήν. Τὸ νὰ ἐννοήσῃ δὲ κανεὶς τὴν ἀπόφασιν ἄλλου τινὸς συνί-
σταται κυρίως εἰς τὸ νὰ ἀποδεχθῇ τὰς προηγουμένας σκέψεις του,
ἰδίᾳ δὲ τὸν πίνακα τῶν ἀξιῶν του, ἐξ ὧν ἡ ἀπόφασις ἐκείνου προήλθε
κατὰ λογικὴν ἀναγκαιότητα· τὸ νὰ ἐννοήσωμεν μίαν αὐτόβουλον ἀπόφα-
σιν σημαίνει νὰ ἐννοήσωμεν ἓνα σύστημα διανοημάτων κατὰ τὴν τάξιν
τῆς ἀληθείας, καὶ ὄχι μίαν σειρὰν φαινομένων συνδεδεμένων κατὰ τὴν
τάξιν τῆς πραγματικότητος.

Μεγάλας ὁμῶς δυσκολίας παρουσιάζει τὸ πρόβλημα ἐὰν ἡ διάνοια,
ἢ διανόησις, δύναται νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν κινήσεων. Ὁ συγγραφεὺς
ἐκθέτει διὰ μακρῶν τόσον τὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς γνώμης ὅτι ἡ
διάνοια δύναται νὰ καθορίσῃ τὰς κινήσεις μας ἔσον καὶ τὰ κατ' αὐ-
τῆς, ὡς ἐπίσης καὶ τὰς συνεπείας καὶ τὰς δυσχερείας αἱ ὁποῖαι προ-
κύπτουν ἐκ τῆς παραδοχῆς καὶ τῶν δύο ἀπόψεων. Εὕρισκει δὲ ὅτι
αἰτία τῶν ἀντιφάσεων καὶ τῶν παραλογισμῶν εἰς τοὺς ὁποίους καταλή-
γει κανεὶς μὲ τὸ νὰ παραδεχθῇ ἀπολύτως ἑκατέρων τῶν ἀπόψεων ὀφεί-
λεται καὶ πάλιν εἰς τὸ ὅτι δὲν γίνεται ἡ ἀπαιτουμένη διάκρισις μεταξὺ

τῶν δύο ἀπόψεων ὑπὸ τὰς ὁποίας πρέπει νὰ ἐξετάζεται τὸ σῶμα μας. Τὸ σῶμα μας εἶνε μέρος τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ ἄρα εἶνε ἀνάγκη αἱ καταστάσεις του νὰ πρέπει νὰ εἶνε δυνατόν νὰ περιλαμβάνωνται εἰς τὸ δίκτυον τῶν φυσικῶν νόμων. Ἐξ ἄλλου ὅμως γνωρίζομεν ὅτι τὸ φυσικὸν σῶμα εἶνε σύστημα παραστάσεων (εἰκόνων) τὸ ὅποιον προϋποθέτει ἓν κέντρον ἀντιλήψεως, ἓν κέντρον ἀπόψεως τὸ ὅποιον ὡς τοιοῦτον καὶ καθὼ δημιουργὸς τοῦ συστήματος ἐκφεύγει τοῦ φυσικοῦ καθοριστικισμοῦ. Τὸ σῶμα λοιπὸν ὡς κέντρον ἀντιλήψεως δεῖον νὰ θεωρηθῇ ὡς δυνάμενον νὰ εἶνε ὁ δημιουργὸς πρωταρχικῶν ἐνεργειῶν. Αἱ κινήσεις μας μᾶς παρουσιάζουν πράγματι τὸν διττὸν αὐτὸν χαρακτήρα. Ὡς παραστάσεις τινὸς ἐκ τῶν αἰσθήσεών μας εἶνε καθωρισμέναι σύμφωνα πρὸς τοὺς νόμους τῆς φύσεως (νεῦρα, μῦς, μοχλοὶ κτλ). Ἐσωτερικῶς ὡς ἰδικαὶ μας, αἱ κινήσεις αὗται παρουσιάζουν ἀπόλυτον χαρακτήρα ἄσχετον ἐντελῶς πρὸς τὰς φυσικὰς κινήσεις· ὁ χαρακτήρ δὲ αὗτος εἶνε ἐντελῶς διάφορος καὶ ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰς προόδους τῆς ἐπιστήμης ἐν σχέσει πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν πραγματοποιοῦνται. Οἱ δύο οὗτοι τρόποι κατὰ τοὺς ὁποίους ἀντιλαμβανόμεθα μίαν κίνησιν μας διαφέρουν ριζικῶς. Αἱ παραστάσεις τῆς κινήσεως διὰ μέσου τῶν αἰσθήσεων εἶνε πολλαὶ καὶ ποικίλουν διαρκῶς ἀναλόγως τῆς στάσεως τοῦ ὅλου σώματός μας, ἐνῶ ἡ ἐσωτερικὴ μας παράστασις εἶνε μία καὶ ἀναλλοίωτος καὶ ταυτίζεται ἀπολύτως πρὸς τὴν κίνησιν. Αἱ ἐσωτερικαὶ παραστάσεις ἔχουν δι' ἡμᾶς μίαν ἀπόλυτον βεβαιότητα τῆς ὁποίας στεροῦνται αἱ ἐξωτερικαὶ καὶ εἶνε ἄσχετοι πρὸς τὰς ἐξωτερικὰς συνθήκας. Αἱ κινήσεις μας εἶνε οἱ σκοποὶ τῶν ἀποφάσεων τὰς ὁποίας λαμβάνομεν, οἱ σκοποὶ τῆς διανοήσεώς μας. Μία ἀπόφασις τὴν ὁποίαν ἐλάβομεν περιέχει ἐν ἑαυτῇ ἤδη καὶ τὰς ἀναγκαίαις κινήσεις πρὸς πραγμάτωσιν τῆς ἢ μᾶλλον ἢ ἀπόφασις αὕτη, ἢ ὁποία, ὡς εἵπομεν ἤδη ἀνωτέρω, εἶνε κρίσις, συνίσταται ἀκριβῶς καὶ εἰς τὰς κινήσεις αἱ ὁποῖαι ἐλεύθεραι θὰ τὴν ἐξωτερικεύσουν καὶ δὲν ἀποτελεῖ μετ' αὐτῶν δύο κεχωρισμένα στάδια. Ἄλλ' ἡ κρίσις καὶ ἡ ἀπόφασις εἶνε ἔργον τῆς διανοήσεως ἢ ὁποία ταυτίζεται πρὸς τὸ κέντρον ἀπόψεως τοῦ σώματός μας καὶ ἄρα ἡ σχέσις μεταξὺ διανοήσεως καὶ κινήσεων εἶνε μὲν στενὴ στενωτάτη ἀλλὰ δὲν εἶνε σχέσις αἰτίου καὶ αἰτιατοῦ, ὅπως, καθὼς λέγει ὁ συγγραφεὺς, τὴν ἐξετάζει ἡ ρεαλιστικὴ ψυχολογία ἐμπλεκομένη οὕτω εἰς ἀτελεύτητα ἀδιέξοδα.

Ε'. Τὸ αἶσθημα. Οἱ ὀπαδοὶ τῆς ρεαλιστικῆς ψυχολογίας θεωροῦν τὸ αἶσθημα ὡς ψυχικὸν γεγονός. Ὁ συγγραφεὺς λέγει ὅτι βεβαίως ἔχει τὸν χαρακτήρα τοῦ ψυχικοῦ ἢ πνευματικοῦ, ἀλλὰ δὲν εἶνε «γεγονός» διότι ὡς τοιοῦτον δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἀντιτεθῇ εἰς τὸ φυσικὸν «γεγονός» ἀφοῦ καὶ αὐτὸ θὰ εἶνε ἐξ ἴσου προϊόν τῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος. Τὸ αἶσθημα τῆς χαρᾶς καὶ τῆς λύπης εἶνε καὶ αὐτὸ κρίσις ἀξιολογικὴ καὶ ὡς τοιαύτη ὑπόκειται εἰς τὴν λογικὴν ἀναγκαῖότητα καὶ ὄχι τὴν φυσικὴν, οὔτε συνεπῶς ὑπάρχουν νόμοι, τοὺς ὁποίους νὰ ἐρευνήσῃ ἢ ἐπιστήμη. Ἡ χαρὰ ἢ ἡ λύπη εἶνε τὸ αἶσθημα τὸ συνο-

δεῦρον τὴν ἐπιτυχίαν ἢ ἀποτυχίαν, ὅταν τουτέστι μία ἀξιολογικὴ κρίσις δὲν εἶνε δυνατόν νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὸ σύστημα τῶν λοιπῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων καὶ ἔρχεται εἰς σύγκρουσιν πρὸς αὐτὸ τότε ἔχομεν ἀποτυχίαν καὶ λύπην· ὅταν, τοῦναντίον, εὐρίσκεται ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς αὐτὸ τότε συνοδεύεται ὑπὸ τοῦ αἰσθήματος τῆς χαρᾶς.

Ὁ χαρακτηρισμὸς αὗτος εἶνε εὐκολος ἐνόσω πρόκειται περὶ τῶν θεωρητικῶν κρίσεων· τὸ πρᾶγμα καθίσταται πολὺ δυσκολώτερον ὅταν θὰ ἔχομεν νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν φύσιν τῶν σωματικῶν πόνων καὶ τὰ αἰσθήματα τὰ συνδεόμενα ἀμέσως πρὸς ὠρισμένας ὁρμὰς καὶ τὰς ἐκ τούτων εὐχαριστήσεις καὶ λύπας, ὡς εἶνε ἡ τῆς αὐτοσυντηρήσεως καὶ τῆς ἀναπαραγωγῆς. Αἱ ἀνάγκαι τοῦ ὀργανισμοῦ δὲν ἐξαρτῶνται οὔτε ἀπὸ τὴν πνευματικὴν ἐνέργειαν οὔτε ὁμῶς καὶ ἀπὸ τὸν μηχανισμόν τῆς φύσεως καὶ εἶνε ἀνάγκη συνεπῶς νὰ εὐρωμεν ἕνα τρίτον ὄρον ἀναφορᾶς. Ἡ ζωὴ πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς μία ἐνέργεια ἱκανὴ νὰ προκαλέσῃ χαρὰν ἢ πόνον ἀναλόγως τοῦ ἐὰν τῆς ἐπιτρέπεται ἢ ὄχι νὰ ἐκτυλιχθῇ ἐλευθέρως· ἡ ἐνέργεια ὁμῶς αὐτὴ θὰ εἶνε διάφορος τὸσον ἐνὸς ἀπλοῦ μηχανισμοῦ ὅσον καὶ τῶν κινήσεων, τὰς ὁποίας θὰ ἐπέβαλλον ἀξιολογικαὶ κρίσεις. Τοιαύτην ὁμῶς ἐνέργειαν δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθῶμεν παρὰ εἰς τὸν ἑαυτὸν μας, καὶ τὸ σῶμα μας, ὄχι ὡς ἀντικείμενον, ἀλλ' ὡς ταυτιζόμενον πρὸς τὸ ἐγὼ μας, πρὸς τὸ ἄτομόν μας. Εἶπομεν ἄλλως τε ὅτι ἡ οἰαδήποτε ἐνέργεια τῆς νοήσεως ἀπαιτεῖ ἕνα ἄτομικὸν ὑποκείμενον ὅπου εὐρίσκει τὸ κεντρικὸν σημεῖον ἀπόψεως καὶ τῆς ἐνεργείας τῆς ἐπὶ τοῦ ἔξω κόσμου. Ἡ ἐνέργεια τῆς νοήσεως εἶνε, ὡς εἶπομεν ἐπίσης, κρίσις ἀξιολογικαὶ καὶ συστηματοποιήσεις, ἀλλὰ αἱ ἀξιολογικαὶ αὗται κρίσεις προϋποθέτουν μίαν πρωταρχικὴν κρίσιν περὶ τῆς ἀξίας αὐτοῦ τούτου τοῦ κρίνοντος ὑποκειμένου· ἡ δὲ κρίσις αὐτὴ εἶνε τὸσον ὑπερτέρα τῶν λοιπῶν ὥστε εἶνε, οὕτως εἰπεῖν, ἐπιβεβλημένη εἰς τὴν νόησιν. Ἐὰν ἀφίετο εἰς τὴν κρίσιν τῆς εἶνε ἐνδεχόμενον νὰ ἔφερεν εἰς καταστροφὴν τὸ ὑποκείμενον λόγῳ παραμελήσεως ἢ ἄλλως (πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶνε μὲν δυνατόν ἀλλὰ μόνον ὅταν ἡ νόησις διὰ σειρᾶς ἴσως ἄλλων κρίσεων καταλήξῃ εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι πρέπει νὰ καταστρέψῃ τὸ ὑποκείμενον διὰ πράξεως συνήθως στιγμιαίας καὶ βιαίας). Διὰ τοῦτο αἱ σωματικαὶ ἀνάγκαι εἶνε ἐπιτακτικαὶ καὶ προϋποθέτουν τὴν ὑπαρξιν παρὰ τῷ ὑποκειμένῳ τάσεων καὶ ἐνεργειῶν αὐτομάτων καὶ ἐκφευγουσῶν τῆς νοήσεως. Τοιαύτας ἐνεργείας παρουσιάζει μόνον τὸ σῶμα μας ἐν τῇ ιδιότητι του ὡς κέντρον τῆς ἀντιλήψεως. Προκειμένου δὲ περὶ τῶν αἰσθημάτων τὸ σῶμα πληροῖ ἀκριβῶς τὸ ἴδιον ἔργον τὸ ὁποῖον πληροῖ καὶ προκειμένου περὶ τῆς ἀντιλήψεως, παρέχει τουτέστι τὰ δεδομένα ἐκεῖνα ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐνεργοῦσα ἡ νόησις θὰ σχηματίσει ἀφ' ἐνὸς τὸ σύστημα τῶν φυσικῶν νόμων καὶ τῶν ἀντικειμένων τοῦ φυσικοῦ κόσμου καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ σύστημα τῶν ἀξιολογικῶν κρίσεων καὶ τῶν κρίσεων ἐν γένει καὶ θὰ προβῇ αὐτομάτως εἰς ὅλας ἐκεῖνας τὰς ἐνεργείας αἱ ὁποῖαι θὰ ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν διατήρησιν τοῦ ὀργανισμοῦ καὶ διὰ τὴν διαίωσιν

διὰ τῆς ἀναπαραγωγῆς. Ἡ κρίσις περὶ τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ, τοῦ ὠφελίμου ἢ βλαβεροῦ διὰ τὸν ὄργανισμὸν θὰ ἐξελιχθῆ βραδύτερον εἰς τὰς κρίσεις περὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ ἐν τῷ κόσμῳ. Οὕτω ὅλα τὰ ἐξετασθέντα ζητήματα κατέληξαν εἰς τὸ νὰ δείξουν ὅτι διὰ τὴν ὀρθὴν αὐτῶν λύσιν εἶνε ἀπαραίτητον νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὁ διάφορος τρόπος καθ' ὃν τὸ σῶμα μας εὐρίσκεται εἰς σχέσιν πρὸς τὴν νόησιν.

M. T.

Ἐμμανουὴλ Κάντ: Ἡ Ἠθικὴ Φιλοσοφία. I. Οἱ Ἀρχαὶ τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἠθῶν. Μετάφραση μὲ πρόλογο, εἰσαγωγικὰς μελέτας γιὰ τὴ ζωὴ, τὴν προσωπικότητα καὶ τὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ καὶ σημειώματα Ν. Δ. Κορκοφίγκα.¹⁾

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ ἀποτελεῖ σήμερα τὴ βάση καθὲ στερεῆς φιλοσοφικῆς παιδείας. Ὑπάρχουν φιλόσοφοι, ποὺ ἡ σκέψη τους εἶναι πιὸ ζωντανή, πιὸ θερμή, πιὸ ὠραία ἀπὸ τὴ σκέψη τοῦ Κάντ. Ἡ φωτιὰ τῆς γλώσσας τους καὶ τοῦ ἐρωτισμοῦ τους ἀνάβει καὶ τὴ δική μας ψυχὴ. Εἶναι ὅμως ἐπικίνδυνον νὰ στηρίζωμε ἐπάνω τους μιὰ φιλοσοφικὴ παιδεία, ποὺ δὲν θέλει νὰ προκαλέσῃ ἓνα στιγμιαῖο φιλοσοφικὸ φούντωμα, μιὰ στιγμιαία φιλοσοφικὴ μέθη, μὰ νὰ διαποτίσῃ καὶ νὰ μορφώσῃ φιλοσοφικὰ γιὰ πάντα μιὰν ὑπαρξή. Ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία ἐνὸς νέου ποὺ θὰ στηρίζονταν κυρίως στὸ «Συμπόσιον» καὶ στὸ «Φαῖδρο» τοῦ Πλάτωνος ἢ στὸν «Ζαρατούστρα» τοῦ Νίτσε ἢ στὴ «Θανάσιμη Ἀρρώστεια» τοῦ Κήρκεγκάαρντ θὰ μᾶς φαίνονταν ὑποπτη. Θὰ φοβώμασθε μήπως τὸ φιλοσοφικὸ πάθος, ποὺ εἶναι φυσικὸ νὰ ξυπνοῦν τέτοια ἔργα στὴν ψυχὴ ἐνὸς νέου, δὲν εἶναι παρὰ μιὰ παροδικὴ ταραχὴ τῆς ἐπιφάνειάς τους, ποὺ ὄχι μόνον δὲν πηγάζει ἀπ' τὸ βάθος τους, μὰ οὔτε κἂν φθάνει ὡς αὐτό. Τὰ τελειότερα φιλοσοφικὰ δημιουργήματα δὲν μποροῦν νὰ χρησιμεύσουν ὡς στερεὸ θεμέλιο μιᾶς γνήσιας φιλοσοφικῆς παιδείας, ἀφοῦ ἡ ἐσωτερικὴ τους λάμψη εἶναι τέτοια, ὥστε ὁ ἀμύητος ἀκόμη κινδυνεύει νὰ νομίσῃ πὼς σ' αὐτὴν ἐξαντλεῖται τὸ περιεχόμενό τους καὶ ἡ οὐσία τῆς φιλοσοφίας. Ἡ φιλοσοφικὴ παιδεία πρέπει νὰ στηρίζεται σὲ μιὰ σκέψη σὰν τοῦ Κάντ, ποὺ ἡ ἀσκητικὴ καὶ τραχεῖά της σοβαρότης δὲν μεθᾶ τὴν ψυχὴ μας, μὰ συγκλονίζει τὸ λόγο μας ὡς τίς ρίζες τοῦ τίς χωμένους στὰ βάθη τῆς ὑπαρξῆς μας. Γι' αὐτὸ θεωροῦμε πολὺ σωστὴ τὴν προσπάθεια, ποὺ ἐδῶ καὶ

1) Ἀθήνα 1937.

λίγα χρόνια παρατηρείται στην Ελλάδα και που αποβλέπει να κάμει προσιτό στον τόπο μας τον Κάντ. Πριν διδαχθούμε απ' την αλύγιστη σκληρότητά του τη σοβαρότητα της φιλοσοφικής πορείας, δεν θα γίνουμε ικανοί να πλησιάσουμε αληθινά τις άλλες ωραιότερες φιλοσοφίες. Μόνο ή άχαρις σοβαρότης του Κάντ μπορεί να μας διδάξει το γνήσιο φιλοσοφικό βιάδισμα. Μόνο αν συγκλονισθούμε από την έξωτερικά τόσο λίγο θελκτική φιλοσοφία του Κάντ, θα πεισθούμε πως μας κατέχει πραγματικά το φιλοσοφικό πάθος. Για να κάμουμε και στον τόπο μας δυνατή τη σοβαρή φιλοσοφία, πρέπει, πριν από κάθε άλλου φιλόσοφου το έργο, να κατακτήσουμε με τη γλώσσα μας το έργο του Κάντ. Αυτό είναι ο λόγος που δίνει τόση σπουδαιότητα στην τελευταία μεταφραστική κ' έρμηνευτική εργασία του Ν. Κορκοφίγκα.

Ο Ν. Κορκοφίγκας μας χάρισε τελευταίως έναν πλούσιο τόμο με μετάφραση των «Αρχών της μεταφυσικής των Ήθων» του Κάντ, με πολλές έρμηνευτικές σημειώσεις και με μιαν έκτεταμένη εισαγωγή, που ζητά να φέρη πιο κοντά μας τον φιλόσοφο και τη σκέψη του.

Αν και ο Κάντ δεν υπήρξε λογοτέχνης, τα έργα του είναι από τα φιλοσοφικά εκείνα δημιουργήματα, που και ή πιο πιστή και ακριβής μετάφραση μπορεί να καταστρέψει. Ο Κάντ δεν έκλεισε τη φιλοσοφική ουσία της σκέψης του μέσα σε δόγματα, που όποιοςδήποτε θα μπορούσε να επαναλάβη χωρίς να τα μεταβάλη σε άδεια και νεκρά σχήματα. Η φιλοσοφία του Κάντ υπάρχει στη ζωντανή κίνηση της σκέψης του, που κανείς δεν μπορεί να νοιώσει, αν δεν την ζήσει. Για να την ζήσει όμως πρέπει να κατέχεται από το πιο γνήσιο φιλοσοφικό πάθος.

Όποιος προσπαθεί να καταλάβη τον Κάντ χωρίς φιλοσοφικό πάθος, ματαιοπονεί. Η σημασία, που οι λέξεις του Κάντ έχουν μέσα στα λεξικά, δεν έχει καμμιά σχέση με την αληθινή φιλοσοφική τους σημασία. Η φιλοσοφική ουσία των έργων του Κάντ δεν βρίσκεται μέσα στις λέξεις τους, μά μέσα στη γλώσσα τους. Αν και ο Κάντ δεν ήταν λογοτέχνης, στην περίπτωση των έργων του συμβαίνει, ότι και στα ποιήματα. Όπως δεν μπορεί κανείς ν' αποδώσει σε μιαν άλλη γλώσσα ένα ποίημα, μεταφράζοντας πιστά λέξεις και φράσεις του, έτσι δεν είναι δυνατό να μεταφέρει κανείς την ουσία μιας φιλοσοφικής σκέψης σε μιαν άλλη γλώσσα με την απλή επανάληψη των λέξεων και των φράσεων του φιλοσόφου. Όπως ο ποιητής δεν μεταφράζεται παρά από ποιητή, έτσι κι' ώρισμένοι φιλόσοφοι δεν μεταφράζονται παρά από φιλόσοφο. Οι γενικές αυτές παρατηρήσεις ήταν αναγκαίες για να νοιώσουμε τη σημασία μιας μετάφρασης σαν του Κορκοφίγκα. Καθώς μας δείχνουν οι εισαγωγικές μελέτες του βιβλίου του, ο Κορκοφίγκας κατέχεται αληθινά από το φιλοσοφικό πάθος. Γι' αυτό κατώρθωσε στη μετάφρασή του να μη μας δώσει απλώς μιαν επανάληψη των νοημάτων του Κάντ, μά να μας δώσει ζωντανή τη σκέψη του φιλόσοφου στη γλώσσα μας. Αυτό δεν οφείλεται μόνο στο ότι ο Κορκοφίγκας χρησιμοποίησε στη μετάφρασή του μιαν ζωντανή δημοτική γλώσσα. Είμαστε

βέβαιοι, πώς αν ο Κορκοφίγκας μετέφραζε στην καθαρεύουσα το έργο του Κάντ, πάλι η ζωντανία δεν θα έλειπε από την εργασία του. Είμαστε βέβαιοι, πώς το φιλοσοφικό πάθος του Κορκοφίγκα θα είχε τη δύναμη να θερμάνη κι' αυτή την καθαρεύουσα.

Ἡ Κορκοφίγκας δὲν μετέφρασε ἀπλῶς τὶς «Ἀρχὲς τῆς Μεταφυσικῆς τῶν Ἡθῶν». Γι' αὐτὸ ἡ ἐργασία του εἶναι τόσο ζωντανή. Ἡ ἐσωτερικὴ φωτιὰ τοῦ Κορκοφίγκα εἶναι τέτοια, ὥστε κατῶρθωσε στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου του νὰ μᾶς παρουσιάσῃ θερμὴ κι' αὐτὴ τὴν τόσο ψυχρὴ ζωὴ τοῦ Κάντ. Δὲν συνιστοῦμε μόνο τὴ μεταφραστικὴ ἐργασία τοῦ Κορκοφίγκα καὶ τὶς πολύτιμες σημειώσεις της. Ὅποιος κατέχεται ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ πάθος πραγματικά, θὰ εἶναι πρόθυμος νὰ τοῦ συγχωρήσῃ τὴ μεγαλοστομία τῶν εἰσαγωγικῶν του μελετῶν καὶ τὰ πολλὰ του θαυμαστικά. Βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἓνα δυνατὸ κι' ἀσυγκράτητο μεταφυσικὸ πάθος. «Ἡ μεταφυσικὴ ἀλήθεια εἶναι ἡ ἄβυσσος τῶν ἀβύσσων τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος! Ἡ μεταφυσικὴ σκέψη τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ γκρεμνὸ πέφτει σὲ γκρεμνὸ καὶ ἀπὸ ἄβυσσο σὲ ἄβυσσο! Ἡ ζωὴ μας ζῶνει ἀπέραντος ὠκεανὸς αἰωνίου μεταφυσικοῦ κοσμικοῦ μυστηρίου!» Θᾶλεγε κανεὶς πὼς ὁ συγγραφεὺς ζητᾶ μὲ αὐτὲς τὶς φωνὲς ν' ἀρπάξῃ τὸν σημερινὸ Ἕλληνα, στὸν ὁποῖον ἀπευθύνεται ἡ ἐργασία του, νὰ τὸν τραντάξῃ καὶ νὰ τοῦ ἀνοίξῃ τὰ μάτια γιὰ τὴν ἀλήθεια, ποὺ μόνη δίνει ἀξία στὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ ἐργασία τοῦ Κορκοφίγκα δὲν εἶναι μόνο μιὰ εὐσυνείδητη μεταφραστικὴ κ' ἐρμηνευτικὴ ἐργασία, μὰ κ' ἓνα κήρυγμα φιλοσοφικό.

Δημήτριος Καπετανάκης

ΤΕΛΕΥΤΑΙΟΣ ΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟΝ ΙΩΑΝΝΗ ΣΥΚΟΥΤΡΗ

Γιατί μᾶς ἔφυγες τόσο νωρίς; Μήπως χτυποῦσε γιὰ Σένα ὁ Χρόνος ἀλλιότιστα ἀπ' ὅ,τι χτυπάει γιὰ μᾶς; Μήπως ἦταν ὁ δικός Σου ὁ Χρόνος ἀληθινότερος ἀπ' τὸ δικό μας;

Γιατί μᾶς ἔφυγες χωρὶς κανέναν μας νὰ προειδοποιήσης; Ἴσως νὰ προλάβαιναν οἱ φίλοι Σου καὶ νὰ Σὲ πείθανε νὰ μείνης! Ἴσως νὰ σὲ πείθανε καὶ οἱ ἐχθροί Σου, ὅν τῶξεραν!

* * *

Κάποτε—δὲν πᾶνε πολλὰ χρόνια—ἀποχαιρέτισα ἀπ' τὶς ἴδιες αὐτὲς σελίδες τὸν Φῶτο Πολίτη. Νέος ἔφυγε κι' Ἐκεῖνος. Ἀκόμα πιὸ νέος μᾶς ἔφυγε σήμερα ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς. Ἡ ἱστορία καὶ κριτικὴ τῆς Λογοτεχνίας εἶνε καταδικασμένη, ὅπως φαίνεται, νὰ πενθῆ στὴν Ἑλλάδα καὶ νὰ κλαίη τοὺς πιὸ διαλεχτοὺς τῆς ἐργάτες προτοῦ καλὰ-καλὰ νὰ τοὺς χαρῆ. Μεγάλο ἦταν χθὲς τὸ πένθος γιὰ τὸν Φῶτο Πολίτη. Μεγάλο εἶνε σήμερα τὸ πένθος γιὰ τὸν Ἰωάννη Συκουτρῆ. Σὲ ἔρημους τόπους εἶχε προβάλει ἡ δυνατὴ καὶ ἄξια μορφὴ τους. Φεύγοντας, ἀφήκαν πίσω Τους ἔρημιὰ ἀκόμα μεγαλειότερη. Λίγοι ὑπάρχουν στὴν Ἑλλάδα, πολὺ λίγοι! Δὲν ἔπρεπε νὰ φεύγουν οἱ Μοναδικοί!

Ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς ἦταν ὁ πρῶτος στὴν Ἑλλάδα κλασσικὸς φιλόλογος, πὺν ζήτησε νὰ ξυπνήσῃ χαρὲς ἀληθινὰ πνευματικὲς. Οἱ κλασσικοὶ μας φιλόλογοι—πὺν ἀνάμεσά τους δὲν ἔλειψαν βέβαια, οὔτε λείπουν οἱ καλοὶ γραμματικοὶ—δὲν καταφέρανε νὰ συνδέσουν τὸ γράμμα μὲ τὸ πνεῦμα, τὴ λέξη μὲ τὸν Λόγο! Ὁ Συκουτρῆς ἦταν ὁ πρῶτος, πὺν δοκίμασε νὰ καλλιεργήσῃ τὴν κλασσικὴ φιλολογία σὰν ἄνθρωπος πνευματικὸς καὶ σὰν ζωντανὸς παιδαγωγός. Γι' αὐτὸ εἶνε ὁ Συκουτρῆς ὁ πρῶτος στὴν Ἑλλάδα κλασσικὸς φιλόλογος, πὺν ἀγαπήθηκε ἀπ' τοὺς νέους. Διψασμένοι πηγαιναν οἱ νέοι μας στὴν κλασσικὴ φιλολογία γιὰ ν' ἀντλήσουν ζωὴ καὶ πνεῦμα. Πρὶν ἀπ' τὸν Συκουτρῆ δὲν βρῖσκανε παρὰ μόνο λέξεις, τύπους καὶ νεκρὰ γράμματα. Πῶς ἦταν δυνατόν νὰ μὴν ἀγαπήσουν τὸν Συκουτρῆ, νὰ μὴ νοιώσουν χαρὰ στὸ ἀντίκρουμά Του; Χαρούμενος κι' Αὐτὸς τοὺς καλοῦσε κοντά Του, τοὺς ἔβαζε νὰ κάθονται γύρω Του, σὰν πρῶτος ἀνάμεσα στοὺς ἴσους μιλοῦσε κ' ἔπαιζε, χαιρόταν καὶ λαχταροῦσε μαζί τους, σὰν ἄνθρωπος καὶ δάσκαλος ἀληθινὸς δεχόταν τὴν ἀντίρρηση κι' ἀφινε ἐλεύθερο τὸ νέο νὰ ἐκδηλώνη τὴν πνευματικὴ καὶ ψυχικὴ του πρωτοβουλία. Δὲν εἶχε ἀνάγκη

ὁ Συκουτρῆς νὰ φοβηθῆ τὴν ἀντίρρηση, τὴν ἐλεύθερη ψυχὴ καὶ τὴν ἀτομικὴ ὑπαρξὴ τῶν μαθητῶν του. Καὶ μήπως ἦταν αὐτὸ μονάχα, ποὺ τὸν ξεχώριζε ἀπὸ τοὺς πρὸ πολλοὺς ἄλλους δασκάλους; Ὁ Συκουτρῆς ἤξερε, ὅτι ὅσο πρὸ παλῆς εἶνε οἱ ἀξίες καὶ οἱ ἀλήθειες, ποὺ τάχθηκε ὁ δάσκαλος ν' ἀποκαλύψῃ τόσο περισσότερο πρέπει — ἂν εἶνε (κι' ὅσες εἶνε) ἀξίες γνήσιες κι' ἀλήθειες — αἰώνιες νὰ τὶς φέρῃ σ' ἐπαφὴ ὀργανικὴ καὶ ἄμεση μὲ τὴ ζωὴ τὴ σημερινή. Ὁ Συκουτρῆς, μὲ τὴν πνευματικὴ εὐρύτητα, ποὺ τὸν ἐχαρακτήριζε, ἦταν σὲ θέσῃ νὰ ξεκινᾷ ἀπ' τ' ἀρχαῖα κείμενα καὶ νὰ φθάσῃ στὴ σημερινή μας νεοελληνικὴ ποίηση. Μὲ τὴν ἴδια μέθοδο ποὺ ἐρμηνεύουμε τὴ νέα ποίηση, προσπαθοῦσε ὁ Συκουτρῆς καὶ ἐρμηνεύσῃ καὶ τ' ἀρχαῖα τὰ γράμματα. Ἔτσι στὰ μάτια τῶν μαθητῶν του ἔπαιρνε μιὰν ἐνότητα ἢ πνευματικὴ ζωὴ τοῦ κόσμου, μιὰν ἐνότητα, ποὺ ὑπάρχει βέβαια μέσα της, μὰ ποὺ δὲν εἶχαν φροντίσει οἱ δασκάλοι μας νὰ τὴν ἀποκαλύψουν. Ὁ Συκουτρῆς ἦταν ὁ πρῶτος στὴν Ἑλλάδα κλασικὸς φιλόλογος, ποὺ καὶ τοὺς ἀρχαίους ἤξερε νὰ ἐρμηνεύῃ ἀριστα — καὶ τὴ νεοελληνικὴ ποίηση ἦταν σὲ θέσῃ ν' ἀγαπήσῃ — καὶ τὸ νεώτερο εὐρωπαϊκὸ πνεῦμα εἶχε ταχθῆ ν' ἀποκαλύψῃ στοὺς νέους. Ἡ φωνὴ Του ἦταν γεμάτη παλμὸ πνευματικὸ καὶ γι' αὐτὸ στυκνοῦσε. Οἱ ἀπόψεις καὶ οἱ ἀρχές του — ἀδιάφορο, ἂν σωστὲς ἢ ἐσφαλμένες — βρῖσκανε μιὰ δικαίωση στὴ ζωντανή Του προσωπικότητα. Τὸ πνεῦμα Του ἦταν ὄξυ κι' ἡ γλῶσσα Του ἀκόμα ὄξύτερη. Ὁ Συκουτρῆς — ἀδιάφορο σὲ ποιῆς ἐπάλλξεις — ἦταν ἀγωνιστής. Ἦταν ξεχωριστὴ χαρὰ νὰ τὸν ἀκούς νὰ Σ' ἀντικρούῃ καὶ νὰ Σὲ σέβεται. Ὁ Συκουτρῆς, παρ' ὅλο τὸ πάθος ποὺ τὸν ἐχαρακτήριζε στὸν ἀγῶνα, ἤξερε νὰ σέβεται ὅσους πολεμοῦσε πνευματικά, δηλαδὴ ἐκείτους, ποὺ ἦσαν ἀξιοὶ ν' ἀντιμετωπισθοῦν μὲ ὄπλα πνευματικά. Καὶ περισσότερο ἀπ' ὅλους ἤξερε νὰ σέβεται — ὅπως τ' ὄπαμε πρὸ πάντων — τοὺς νέους. Γι' αὐτοὺς ζοῦσε ὁ Συκουτρῆς.

Κι' ὅμως . . . . ὁ Ἰωάννης Συκουτρῆς δὲν ἔγινε καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου . . . . !

Παναγιώτης Κανελλόπουλος